Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasi M. Füzuli adına Əlyazmalar Institutu, *ISSN 2224-9257*
Filologiya məsələləri № 1, 2025
Səh. 313-317

https://doi.org/10.62837/2025.1.313

ŞAKİR CƏFƏROV,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
BDU-nun doktorantı

MİR CƏLALIN BƏDİİ YARADICILIĞINDA DÖVRÜN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

XÜLASƏ

Mir Cəlalın dövrün aktual problemlərinin qaldırılması baxımından "Açıq kit ab"(1941) romanı ədəbi tənqiddə "həqiqətin üzünə dik baxan əsər" kimi yüksək qiym ətləndirilirdi. Akademik Məmməd Cəfər əsər haqqında: belə yazmışdır:"Xalqımızın öz doğma milli mədəniyyətini sürətlə inkişaf etdirməyə başladığı bir zaman, onun xoşbəxt həyatını öz dar, şəxsi mənfəətləri xatirinə içəridən zəhərləməyə çalışan ada mların iç üzünü bütün çılpaqlığı ilə açıb meydana qoyur".İctimai mühitdə Gəldiyevlə rin var olması nəhəng yazıçı tərəfindən həm də ən qorxulu hal olan mövcud ictimai t ərbiyə qanunlarına münasibəti ifadə edirdi**.** Çünki Kəmtərovlar ailəsini, Anket Anket ov, Qədir, Kərim Gəldiyev kimi "ideorobotları", dayaz adamları və ailələri mövcud c əmiyyətin özü, onun tərbiyə və təlim dəyərləri, ideoloji tələbləri yaradırdı**.** Mir Cəlal , əslində, müasir cəmiyyətin tərbiyə maşınının yaratdığı şil-şikəst, inzibatçı, hissiz, -duyğusuz, altruist "sovet insan tipi"nə qarşı tənqidi münasibəti ifadə edir və Gəldiyev kimi insanların baş alıb getməsini cəmiyyət üçün ciddi təhlükə hesab edirdi. Bucür insanları yetirməkdə olan sovet cəmiyyətinin özünü isə "eybəcərlər anası" kimi qiymətləndirirdi. Məmməd Cəfər yazırdı ki:"Açıq kitab" canlı bir insan kimi dilə gəlib var səsilə və ən gözəl bədii əsərlərə xas olan coşğun bir ehtiras və həyəcanla oxucularını xəb ərdar edir: Gəldiyevləri tanıyın, bizim azad həyatımızı və mədəniyyətimizi bu canavarlar dan qoruyun, Gəldiyevlərə hər zaman, hər yerdə amansız olun, mərhəmətsiz olun!" Görü ndüyü kimi, görkəmli yazıçının bu şüarı əslində, yeni cəmiyyət, ictimai quruculuq dövrü üçün də həmişə aparıcı olan zəruri bir şüardır və bu gün üçün də aktualdır. Görkəmli yaz ıçı sanki bu fikrilə yaşadığı konkret dövrün və ümumən yeni cəmiyyət quruculuğunun hə rəkət proqramı və vəzifələrini elan etmişdir. Çünki yazıçı yeni cəmiyyət və ictimai qurul uş quruculuğuna "gəldi gedər" kimi yanaşıb şəxsi mənfəəti ilə münasibət bəsləyən adamları zərərli düşmən görürdü

Açar sözlər: Aktual, üzünə dik baxan, amansız, coşğun, cəmiyyət, düşmən.

Mir Cəlalın dövrün aktual problemlərinin qaldırılması baxımından "Açıq kitab"(19 41) romanı ədəbi tənqiddə "həqiqətin üzünə dik baxan əsər" kimi yüksək qiymətləndirilir di. Akademik Məmməd Cəfər əsər haqqında: belə yazmışdır:"Xalqımızın öz doğma milli mədəniyyətini sürətlə inkişaf etdirməyə başladığı bir zaman, onun xoşbəxt həyatını öz dar, şəxsi mənfəətləri xatirinə içəridən zəhərləməyə çalışan adamların iç üzünü bütün çılpaqlığı ilə açıb meydana qoyur".

İctimai mühitdə Gəldiyevlərin var olması nəhəng yazıçı tərəfindən həm də ən qorxulu ha l olan mövcud ictimai tərbiyə qanunlarına münasibəti ifadə edirdi**.** Çünki Kəmtərovlar ail

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasi M. Füzuli adına Əlyazmalar Institutu, *ISSN 2224-9257*
Filologiya məsələləri № 1, 2025
Səh. 313-317

əsini, Anket Anketov, Qədir, Kərim Gəldiyev kimi "ideorobotları", dayaz adamları və ail ələri mövcud cəmiyyətin özü, onun tərbiyə və təlim dəyərləri, ideoloji tələbləri yaradırdı.

Mir Cəlal, əslində, müasir cəmiyyətin tərbiyə maşınının yaratdığı şil-şikəst, inzibatçı, hissiz, duyğusuz, altruist "sovet insan tipi"nə qarşı tənqidi münasibəti ifadə edir və Gəldiyev kimi insanların baş alıb getməsini cəmiyyət üçün ciddi təhlükə hesab edirdi. Bucür insanları yetirməkdə olan sovet cəmiyyətinin özünü isə "eybəcərlər anası" kimi qi ymətləndirirdi. Məmməd Cəfər yazırdı ki:"Açıq kitab" canlı bir insan kimi dilə gəlib var səsilə və ən gözəl bədii əsərlərə xas olan coşğun bir ehtiras və həyəcanla oxucularını xəb ərdar edir: Gəldiyevləri tanıyın, bizim azad həyatımızı və mədəniyyətimizi bu canavarlar dan qoruyun, Gəldiyevlərə hər zaman, hər yerdə amansız olun, mərhəmətsiz olun!" Görü ndüyü kimi, görkəmli yazıçının bu şüarı əslində, yeni cəmiyyət, ictimai quruculuq dövrü üçün də həmişə aparıcı olan zəruri bir şüardır və bu gün üçün də aktualdır. Görkəmli yaz ıçı sanki bu fikrilə yaşadığı konkret dövrün və ümumən yeni cəmiyyət quruculuğunun hə rəkət proqramı və vəzifələrini elan etmişdir. Çünki yazıçı yeni cəmiyyət və ictimai qurul uş quruculuğuna "gəldi gedər" kimi yanaşıb şəxsi mənfəəti ilə münasibət bəsləyən adamları zərərli düşmən görürdü. Dünən olduğu kimi, bu günümüz üçün də aktual və əhəmiyyətli olan bu ictimai fəlsəfə düzgün yeni milli cəmiyyət qurmaq üçün ən doğru doktrina olduğu açıq ortadadır (**Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.- 384 s. (Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı**).

Milli ruhlu yazıçının əsərlərində xalq həyatı və milli mənəviyyatı, azərbaycanlı xara kteri özünün dolğun bədii əksini tapmaqla Azərbaycançılıq mövqeyini qətiyyətlə nümayi ş etdirirdi. Totalitar sovet rejiminin milli xarakterə zidd, assimilyator xüsusiyyətləri nəhə ng söz ustadının böyük ustalıqla yaratdığı Sona ana ("Bir gəncin manifesti"), Qədir ("Dir ilən adam"), Vahid ("Açıq kitab"), Qocaman müəllim ("Xoşbəxtlik barəsində") və başqa milli xarakterləri işığında təkzib olunurdu. Dövrün tərbiyə edib ortaya çıxardığı Kərim G əldiyev obrazının simasında yazıçı bu cür insanları yaradan və hər yerdə onların dayaz fi kirlərini, duzsuz çıxışlarını, mülahizələrini təqdir edən, Kərim Gəldiyev, Verdiyev və Qə dir Qurd oğlu kimi sırtıq, dayaz ictimai "qurdlar"ı rəhbərliyə gətirən və onların əlilə baş kəsən, taleləri həll edən tipləri göstərməklə qorxunc ictimaisiyasi qüvvəni təqdim etmişdi r. Mir Cəlal öz sənətkar ustalığı ilə bu mənfi tendensiyanı, zərərli tərbiyəni,"37ci il patalo giyasını" ortaya çıxaran tendensiya olaraq təqdim edərək cəmiyyətə ciddi xəbərdarlıq ün vanlamışdır. Böyük yazıçı, fikrimizcə, yaradıcılığında zahiri planda sovetizmin tələbl ərinə xoş gələn ideoloji məsələləri qaldırsa da, alt planda daha çox özünəməxsus millilik amilini irəli çəkmişdir. Bu mənada da milli hissiyyatlı yazıçımız kosmopolit sovet xarakterini darmadağın edərək milli insan xarakterini təqdir etdiyini öz əsərlərinin mətnaltı anlamında ifadə etmişdir . Akademik İ.Həbibbəli haqlı olaraq yazırdı ki:"Mir Cəlal Paşayev sovet rejiminə dəy ib toxunmadan təbii olaraq gerçək həyatı və sadə, sıravi, adi insanların mənəvi aləmi nin incəliklərini ifadə etməyə üstünlük verirdilər. (**Ramiz QASIMOV**.**AMEA Naxçıvan Bölməsi. 525-ci qəzet 2017.- 13 iyul .- S.4.).**

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasi M. Füzuli adına Əlyazmalar Institutu, *ISSN 2224-9257*
Filologiya məsələləri № 1, 2025
Səh. 313-317

Özünəməxsus ciddiyyəti ilə tanınan "Bir gəncin manifesti" əsərində olduqca təsirli gülüşdən istifadə edən yazıçının məharətlə yaratdığı Misterin ceyran əvəzinə uzunqulağı bərk-bərk tutub göbəyini iyləməsi, müşk-ətir iysi əvəzinə "turş qatıq iyi" alması səhnəsi böyük ictimai-tənqidi məzmuna malik təbii gülüş-yumor nümunəsidir. Bu nümunədə Azərbaycan neftinə göz dikmiş ingilislərin işğalçılıq niyyətləri Mir Cəlal yumoru ilə sanki "neft əvəzinə zəhər alarsan" mənasında tənqid və ifşa olunmuşdur. Böyük ustadı Mirzə Cəlilin dediyi kimi, "xalqın psixologiyasını bilməyən, hər addımda bir səhvə yol verən" işğalçıları qüdrətli yazıçı xalqın ən adisinin vətənpərvərliyi və qətiyyəti qarşısında acız və xəcalətli qoyur. Misterin həm sürücü tərəfindən ələ salınması, həm də Sona arvad tərəfindən bazarda qətiyyətlə rədd edilməsi kasıbçılığa və gözüqıpıqlığa məhkum edilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan insanının vətənpərvərliyi, oyanıqlığı, cəsarəti və yadellilərə qarşı nifrəti kimi təcəssümünü tapır. "Əli şiəsi" inancı ilə xalqın qəlbinə girməyə çalışan yadelli işğalçı və onun nökərinə Sona ana özünün qətiyyətli, vətənpərvər "itə ataram, yada satmaram", - cavabı ilə böyük vətəndaşlıq dərsi vermiş olur.

Sona uzun məsafələr keçərək özgə torpağına soxulmuş xarici qəsbkarlar, onların çirkin niyyət və qanlı əməlləri haqqında camaat arasında eşitdiyi söhbət-lərdən müəyyən şeylər öyrənmişdir. İndi isə bəzi həqiqətlərin bilavasitə canlı şahidi idi. Buna görə «Vətən torpağının şirəsini, fağır-füqaranın qanmı» soranlara qarşı nifrəti sonsuzdu. Onun «ingilis ağalara min belə ceyran balası qurbam sözlərində güclü daxili məna, acı istehza və kinayə vardır. Misterə «hədiyyə» olaraq apardığı ceyram yolda qaçırtması da həmin nifrətin bir təzahürü idi. Hər qayğıkeş ana kimi Sona da oğul toyu görməyi ən xoş və şirin bir arzu sayırdı. Ancaq bu arzu hələlik anamn ürəyində qalmışdır. Oğlu ev-eşiyindən didərgin düşmüş, həbs olunmuşdur. Onun harayına çatmaq üçün, hər şeydən əvvəl, anaya pul lazımdır. Qabarlı əlləri ilə toxuduğu və qoruyub əziz gün üçün saxladığı «Yüsif-Züleyxa» xalçasından başqa gümanı heç nəyə gəlmirdi. Sona xalçanı bazara satmağa çıxartmışdır. Müəllif bunu insanın könül-qəlb dünyasını açmaq, məhəbbət və nifrət duyğularını, arzu, ümid və xəyallarını əks etmək üçün güclü ideya-bədii vasitəyə çevirmişdir. Adi fakt sənətkar qələmi ilə mənalandırılaraq dərin vətənpərvərlik hissi doğurur, ədəbiyyata orijinal yolla həqiqi vətəndaşlıq pafosu və qüruru gətirirdi. Artıq xalça nə ağıllı Sonanın, nə də ayıq kəndlilərin nəzərində adi satlıq əşya deyildir. Buna görə də Sona Mərdanı xilas etmək, Baharı axtarıb tapmaq üçün pula böyük ehtiyac duysa da, xalçanı satmaq qərarmdan daşınır. Tacirin «quldurlara təslim olan qorxaq yolçular kimi» qollarını geniş açıb xalçanı göstərməsi, misterin həris, möhtəkir baxışları, çoxlu qızıl təklifi, ətrafdakı kəndlilərin atmacaları, eyhamları, prosesin özü Sonanı mənalı duyğu və düşüncələr aləminə aparırdı. Onun qeyrət və mübarizə duyğusunu yeni bir qüvvətlə çoşdururdu. Bahar ömrü başdan-başa ehtiyac və iztirab içərisində keçən nakam uşaqların bir timsalıdı. Bir parça çörək onu çöllərə salmış, ana qayğısı və uşaqlıq fərəhindən məhrum etmişdir. Təsadüfi deyil ki, Bahar surəti təsvir edilərkən M.Ə.Sabirin

«Ey dərbədər gəzib ürəyi qan olan cocuq,

Başsız qalıb ayaqlara iftan olan cocuq» (**M.Ə.Sabir. Hophopnamə. 2 cilddə. 1-ci cild. Bakı, "Şərq-Qərb, 2004, 480 səh.)** misraları yada düşmüş və vəziyyətlə həmahəng işlədilmiş, uğursuz taleyinin sona çatdığına dair fəslə isə «Göz yaşı romanı»

adı verilmişdir. Əsərdə günahsız Baharları ölümə məhkum edənlərə qarşı nifrət və qəzəb qüvvətlidir. Şaxta vurub dondurmuş, qanlı dövranın qanunları, amansız insanların əli ilə öldürülmüş balaca Bahar xalqın azadlığa çıxdığı güman edilən gündə bir daha hörmətlə xatırlanır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.- 384 s. (Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı). 2. Cahangir Məmmədli. Böyük alim, böyük müəllim. Mir Cəlal, II cilddə, Bakı, «Nurlan»nəşr., 2015, səh. 166-175.
3. Ramiz QASIMOV . AMEA Naxçıvan Bölməsi.525-ci qəzet 2017.- 13 iyul .- S.4.
4.Təhsin Mütəllimov. "Ustad yadigarı" (ön söz). Mir Cəlal. Azərbaycanda ədəbi məktəblər. Bakı, "Ziya-Nurlan", 2004.
5. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. 2 cilddə. 1-ci cild. Bakı, ”Şərq-Qərb, 2004, 480 səh.

Rezюme **Джафаров Ш. Д.**

Актуальные проблемы времени в художественном творчестве Мир Джалала

Роман Мира Джалала «Открытая книга» (1941) получил высокую оценку в литературной критике как «произведение, которое смотрит правде прямо в лицо», поднимая насущные проблемы времени. Академик Мамед Джафар писал об этом произведении: «В то время, когда наш народ стремительно развивает свою родную национальную культуру, оно обнажает внутреннее лицо тех, кто пытается отравить его счастливую жизнь изнутри в угоду своим узким, личным интересам». Присутствие Гельдыевых в общественной сфере также выражало отношение великого писателя к существующим законам народного образования, что было самым пугающим. Потому что семья Камтаровых, «идеороботы» типа Анкета Анкетова, Гадира, Карима Гельдиева, пустые люди и их семьи, были созданы самим существующим обществом, его ценностями воспитания и образования, идеологическими требованиями. Мир Джалал, по сути, выражал критическое отношение к увечному, административному, бесчувственному, бесчувственному, альтруистическому «советскому человеческому типу», созданному образовательной машиной современного общества, и считал появление таких людей, как Гельдыев, серьезной угрозой для общества. Он считал само советское общество, породившее таких людей, «матерью негодяев». Мамед Джафар писал: «Открытая книга говорит как живой человек и пробуждает своих читателей голосом и страстной, волнующей страстью, которые свойственны самым прекрасным произведениям искусства»: Признайте Гельдыевых, защитите нашу свободную жизнь и культуру от этих извергов, будьте беспощадны и беспощадны к Гельдыевым всегда и везде!» Как видим, этот лозунг выдающегося писателя на самом деле является необходимым лозунгом, который всегда был ведущим для нового общества и эпохи общественного строительства, и он актуален и сегодня. Выдающийся писатель как

бы озвучивал этой идеей программу действий и задачи конкретной эпохи, в которой он жил, и строительства нового общества в целом. Потому что писатель считал людей, которые подходили к построению нового общества и социальной структуры как «приходя и уходя», а мотивом которых была личная выгода, опасными врагами.

Ключевые слова: Текущий, смотреть прямо в лицо, безжалостный, восторженный, общество, враг.

SUMMARY

JAFAROV SHAKIR

ACTUAL PROBLEMS OF THE TIME IN MIR JALAL'S ARTISTIC CREATIVITY

Mir Jalal's novel "The Open Book" (1941) was highly praised in literary criticism as "a work that looks straight into the face of truth" in terms of raising the pressing problems of the time. Academician Mammad Jafar wrote about the work: "At a time when our people are rapidly developing their native national culture, it exposes the inner face of those who are trying to poison their happy life from within for the sake of their own narrow, personal interests." The presence of the Geldiyevs in the public sphere also expressed the attitude of the great writer to the existing laws of public education, which was the most frightening thing. Because the Kamtarov family, "ideobots" like Anket Anketov, Gadir, and Karim Geldiyev, shallow people and their families were created by the existing society itself, its values of upbringing and education, and ideological demands. Mir Jalal, in fact, expressed a critical attitude towards the crippled, administrative, insensitive, emotionless, altruistic "Soviet human type" created by the educational machine of modern society, and considered the emergence of people like Geldiyev to be a serious threat to society. He considered Soviet society itself, which produced such people, to be the "mother of scoundrels." Mammad Jafar wrote: "The Open Book" speaks like a living person, and with the passionate passion and excitement characteristic of the most beautiful works of art, it warns its readers: Get to know the Geldiyevs, protect our free life and culture from these monsters, be ruthless to the Geldiyevs always and everywhere, be merciless!" As can be seen, this slogan of the prominent writer is actually a necessary slogan that has always been a guiding principle for the new society and the era of social construction, and it is still relevant today. It was as if with this idea, the prominent writer announced the action program and tasks of the specific era in which he lived and the construction of a new society in general. Because the writer saw people who approached the construction of a new society and social structure as "one-size-fits-all" and who were motivated by personal gain as harmful enemies.

Keywords : Current, staring straight in the face, ruthless, exuberant, society, enemy

Rəyçi: Qərənfil Dünyamin qızı (Quliyeva),
filologiya elmlər doktoru, dosent